

Ana Cergol

Evgenika na Slovenskem v perspektivi spola

UDK 396:37(497.12)

CERGOL Ana, profesorica zgodovine in sociologije, SI-6000 Koper, Škocjan 18, cergolana@gmail.com

Evgenika na Slovenskem v perspektivi spola

Zgodovinski časopis, Ljubljana 63/2009 (140), št. 3-4, str. 408–425, cit. 93

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

V prispevku podajam oris značilnosti »obče« evgenike in evgenike na Slovenskem med obema vojnama. Nato se osredotočim na stališča Boža Škerlja. Analiza njegovih tekstov kaže, da je k značilnostim patološke (evgenično inferiorne) ženske prišteval predvsem odklonsko seksualnost oziroma prostitucijo, kateri je pripisoval dedni značaj. Njegove ocene so naletele na ostre kritike Angele Vode, prepričane zagovornice ideje o družbeno-ekonomskih razlogih prostitucije. V obrisih je podan tudi odziv drugih Slovenk na evgenično teorijo. Evgeniko umeščam v kontekst znanstvenih diskurzov, ki z natančnim opredeljevanjem in nadzorovanjem patološkega, disciplinirajo žensko.

Ključne beseda: evgenika, prostitucija, ženske, Božo Škerlj, Angela Vode

UDC 396:37(497.12)

CERGOL Ana, BA History and Sociology teacher, SI-6000 Koper, Škocjan 18, cergolana@gmail.com

Eugenics in Slovenia from the Perspective of Gender

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 63/2009 (140), No. 3-4, pp. 408–425, 93 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Examined are specific features of eugenics, both in Slovenia and abroad, in the period between the First and the Second World Wars. An analysis of the texts written by Božo Škerlj indicates that one of the characteristics of a pathological (eugenically inferior) woman is sexual deviation, that is to say prostitution, which according to Škerlj is hereditary. His conclusions were fiercely criticized by Angela Vode who was a firm believer in the idea of socio-economic causes for prostitution. The article also touches upon the response of other Slovene women to the theory of eugenics. Eugenics is viewed within the context of scientific discourse that strived to discipline women by precisely defining and controlling that which was identified as pathological.

Key Words: eugenics, prostitution, women, Božo Škerlj, Angela Vode

Uvod – O demografski politiki

Ko je Nira Yuval-Davis v študiji z naslovom *Women and the biological reproduction of »the nation«* predstavila načine, s katerimi demografskopolični diskurzi določajo usodo žensk, se ji je med primeri agresivnih pronatalizmov, ob denimo japonskem, izraelskem, ciprskem in libanonskem, zdelo pomembno izpostaviti tudi slovenskega. Omenila je DEMOSOV program iz leta 1991, v katerem je bilo izrecno zapisano, da ženske ne smejo imeti pravice do abortusa bodočih branilcev naroda...¹

V zadnjih stoletjih se demografija, skupaj z demografsko politiko, predstavlja kot čista znanost, večša objektivne razlage disfunkcionalnih prebivalstvenih trendov. S kataklizmičnimi napovedmi propada držav podpira racionalizacijo razmnoževanja, uresničuje jo s strogim discipliniranjem posameznikov. Da so v ozadju tovrstnih demografskih izračunov netočne predpostavke ali subjektivni interesi, razkrivajo družboslovne študije avtorjev, kakor sta denimo Hervé le Bras in Michel Foucault. Prvi (pro)natalizem poveže z evgeničnimi ambicijami nacionalizmov, ki prebivalstveni primanjkljaj razlagajo kot avtomatizirano priložnost za invazijo tujcev.² Drugi pa demografijo postavi ob bok vseh tistih domnevno objektivnih znanosti, ki skrbijo za discipliniranje prebivalstva.³ Z njuno pomočjo lahko sprevidimo manipulativni potencial prebivalstvene politike in pridemo do spoznanja, da je končni smoter kvaziznanstvenih spekulacij o naravi demografskih gibanj pravzaprav ideološko obvladovanje ljudskih množic. Cilj pričujočega prispevka je meddrugim nakazati, da je bilo to obvladovanje v preteklosti pogosto tudi spolno določeno.

Šolski primer demografske politike, ki je bila deležna manipulacij s strani takšnih ali drugačnih izvorov moči, je evgenika. Utemeljil jo je Anglež Francis Galton leta 1883, vendar se je v ZDA uveljavila šele v prvih desetletjih dvajsetega stoletja, v Evropi pa v obdobju med obema vojnama. Zaradi zlorab s strani nacističnih režimov je odkrito navdušenje nad njenimi idejami po drugi svetovni vojni skoraj povsem usahnilo.

Evgenika se, v nasprotju s pronatalistično in antinatalistično demografsko politiko, ni ozirala na velikost naroda, pač pa na njegovo (domnevno) kvaliteto. In sicer na dednostni osnovi, kajti spodbujala je razmnoževanje ljudi z »dobrimi«

¹ Yuval-Davis, *Women*, str. 17–24.

² Le Bras, *Kri in gruda*.

³ Foucault, *Zgodovina seksualnosti*, volja do znanja.

geni in si, tudi s pomočjo prisilnih sterilizacij in institucionalizacij, prizadevala za preprečevanje razmnoževanja ljudi s »slabimi« genii. Njene, navidezno znanstvene, opredelitve evgenično superiornega človeka so večkrat temeljile na rasnih, razrednih in družbenih predsodkih. Tako so pomagale krepiti tradicionalne družbene vloge v času, ko so te že začele počasi razpadati. V tem oziru so zgodovinarji veliko pozornosti namenili povezavi med evgeniko in rasizmom, ki se je v ZDA, leta 1924, iztekel v protiemigracijski zakon, (priseljence iz azijskih in južnoevropskih držav so razglasili za evgenično manjvredne), v nacistični Nemčiji pa celo v genocid. Evgenikom gredo zasluge tudi pri utrjevanju razredno-kapitalističnih odnosov, saj so npr. v Veliki Britaniji in ZDA, govorili o dedni nagnjenosti h alkoholizmu, prostituciji in paverizaciji, ter s tem za degeneracijo družbe krivili nižje sloje, ki naj bi imeli slabe gene.⁴ Vendar evgeničnih idej niso širile le konservativne sile. Na Švedskem so jih zagovarjali socialdemokrati⁵, v Romuniji⁶ in Turčiji⁷ so se uveljavljale vzporedno z modernizacijo. Tudi v drugih državah se je evgenika vezala na ukrepe »države blaginje«.

Evgenika v perspektivi spola

Študije o zgodovini evgenike so pomembno prispevale k razumevanju (biopolitičnih) vzvodov oblasti takratnih držav, vendar je večina izmed njih izpuščala vprašanje spola ali pa se ga le rahlo dotikala, kar preseneča tudi zaradi eksplicitnih podatkov, ki pričajo o tem, da so bile žrtve evgeničnih praks v večini primerov ravno ženske⁸. V zadnjih letih se ta vrzel po zaslugi nekaterih raziskovalk počasi zapira. Med njimi je v kontekstu zgodovine ameriške evgenike smiselno izpostaviti Wendy Kline, avtorico monografije *Building a Better Race: Gender, Sexuality, and Eugenics from the Turn of the Century to the Baby Boom*, ki je, po besedah Molly Ladd-Taylor, prva obravnavala ameriško evgeniko v relaciji do spola in s tovrstnim pristopom dobesedno reinterpreterirala zgodovino gibanja.⁹

Na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje se je, spričo industrializacije, urbanizacije in naglega spreminjanja načina življenja, vse bolj uveljavljalo prepričanje o degeneraciji in npravstvenem propadu naroda. Evgeniki so za tovrstno stanje krivili dedno manjvredne, slaboumne posameznike, ki naj bi se množili hitreje kot evgenično večvredni. Klinova občutke o propadu razume predvsem kot odgovor na destabilizacijo avtoritete belega moškega srednjega razreda, h kateri sta prispevali tako ženska kot rasna emancipacija. Ženska in rasna neposlušnost sta se kazali tudi na področju seksualnosti. Mit o ženski čistosti, katere spolno

⁴ glej npr. Buchanan et.al., *From chance to choice*.

⁵ Spektorowski; Mizrahi, *Eugenics and the Welfare State*, str. 333–352.

⁶ Bucur, *Eugenics and modernisation*.

⁷ Alemdarog˘ Lu, *Politics of the Body*, str. 61–76.

⁸ glej npr. Svanström, *Prostitution as vagrancy*, str. 142–163; glej tudi Kline, *Building a better race*; glej tudi Hauss; Ziegler, *City welfare*, str. 751–770.

⁹ <http://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=6642>.

življenje je namenjeno izključno zakonskemu življenju in prokreaciji, se je začel počasi razkrajati. Pojavljali so se novi vzorci spolnega vedenja, ki so nasprotovali viktorijanski morali 19. stoletja. Po besedah Wendy Kline so se konservativne sile v boju proti moralni pogubi oprle na evgeniko¹⁰. Tudi Lisa Lindquist Dorr v študiji *Gender, eugenics and Virginia's racial integrity act of the 1920* navaja, da je evgenični diskurz ponujal znanstvene izgovore za ohranitev tradicionalnih idealov in ustvarjal sistem verovanj, s katerim so se postavili nasproti spreminjanju družbenih in spolnih vlog.¹¹ Po Klinovi je evgenična argumentacija temeljila na dihotomiji »slaboumnih žensk« in »mater prihodnosti«. »Matere prihodnosti« naj bi s svojo visoko in obenem rasno čisto fertilnostjo, z zglednim družinskim življenjem, pomembno prispevale k evgeničnemu napredku naroda. Njim nasprotne, »slaboumne ženske«, pa naj bi s transgresivnim in promiskvitetnim spolnim vedenjem, ki je prestopal tudi rasne meje, povzročale degeneracijo. V slednjo kategorijo so uvrščali seksualne prestopnice delavskega razreda, katerih skrajno obliko so predstavljale prostitutke. Te naj bi izprijenost nosile v svojem dednem zapisu. Zaradi nevarnosti, da bi s potomstvom širile degenerirani gen, jih je bilo torej potrebno bodisi institucionalizirati, bodisi sterilizirati.¹²

Žensko, ki ni bila primerna (ali pa se je odrekala) zakonu in materinstvu, je kot evgenično inferiorno definiralo že evgenično »klasično čtivo« (npr. knjigi *The Yukes in The Kallikak Family: A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness*).¹³ Ameriški zgodovinarji pa so mizogino naravo tega gibanja potrdili tudi z obsežnimi empiričnimi podatki o interniranih in steriliziranih: Klinova je pod drobnogled vzela Sonomo, eno izmed kalifornijskih ustanov za slaboumne, kjer so se na začetku 20. stoletja vršile evgenične institucionalizacije. Tedaj je 56–62 % internirancev pripadalo ženskemu spolu. Med temi je bila velika večina takšnih ali drugačnih seksualnih prestopnic.¹⁴ Tudi Michael Rembis je v svoji doktorski disertaciji razkril, da so bile osrednje tarče nadzora in evgenične institucionalizacije v Illinoisu mlade, manj premožne ženske, ki so zagrešile »seksualne zločine«. V skladu z evgenično teorijo so izprijenosti internirank pripisovali dedni značaj. Tako so se illinojski evgeniki z znanstvenim diskurzom trudili seksualne prestopnice definirati kot (dedno) slaboumne.¹⁵ Tudi v Sonomi so, po besedah Klinove, interniranim prostitutkam merili IQ, poleg tega pa vzroke odklonskosti iskali v njihovih telesnih značilnostih, predvsem v genitalijah, ki naj bi kazale znake »prekoseksualnosti« (»oversexed«).¹⁶

Ameriške zgodovinarke so nadalje fenomen evgenike spremljale v relaciji do sprememb, do katerih je na področju spolne morale prišlo v obdobju med obema vojnoma. Tedaj so transgresivni vzorci spolnega vedenja žensk nižjih razredov

¹⁰ Kline, *Building a better race*.

¹¹ Lindquist, Dorr, *Arm in arm*, str. 143–166.

¹² Kline, *Building a better race*.

¹³ Ziegler, *Eugenic feminism*, str. 251.

¹⁴ Kline, *Building a better race*.

¹⁵ Rembis, *Breeding up*.

¹⁶ Kline, *Building a better race*.

začeli vdirati v vrste srednjega sloja.¹⁷ »Svobodna ljubezen« in raba kontraceptivnih sredstev sta postali stalnica skupin, ki jih naj ne bi bilo mogoče brzdati z ukrepi negativne evgenike, torej s segregacijo in sterilizacijo. Klinova meni, da se je tudi zaradi tega v 30–ih letih 20. stoletja začela uveljavljati milejša, toda obenem bolj masovna oblika evgenike, ki je spodbujala razmnoževanje ljudi z dobro dedno zasnovo (torej pozitivna evgenika). Ta je obsojala individualistične zahteve pripadnic srednjega sloja, ki so s svojo željo po izobrazbi in odrekanjem materinstvu, povzročale evgenični propad naroda. S tem je seveda minirala dosežke emancipacije in ženske odločno prikovala na dom in družinsko življenje.¹⁸ Tudi Mary Ziegler je navedla primere, ki dokazujejo, da so evgeniki obsojali (univerzitetno) izobražene ženske brez otrok.¹⁹

Načeloma ameriški zgodovinarji usihanje podpore evgeniki postavljajo ravno na konec tridesetih let, ko so izsledki v naravoslovju in družboslovju zavrnilo idejo o genskem determinizmu, obenem pa je tedaj tudi naraščalo nestrinjanje z radikalno evgeniko nacistične Nemčije. Wendy Kline reinterpretacija zgodovine iz perspektive spola omogoča, da to stališče zavrne. Po njenih ugotovitvah evgenično gibanje v 30–ih letih ni zamrlo, temveč se je samo preoblikovalo s tem, da je pozornost iz slabega gena preusmerilo na slabo vzgojo (slabe matere), ukrepe negativne evgenike (segregacijo, sterilizacijo) pa nadomestilo z ukrepi pozitivne evgenike. Uresničenje evgeničnih ciljev zato pomeni ravno pronatalizem in Baby boom 40–ih in 50–ih let 20. stoletja. (Glavni akterji pronatalizma, ki so iz ženskih revij 50–ih let pridigali o zakonskem življenju, so identični evgenikom tridesetih let)²⁰ Do podobnih zaključkov je glede evropske pozitivne evgenike prišel Hervé le Bras: »Negativna evgenika, ki so jo diskreditirale prav tiste grozote, ki jih je upravičevala, je po vojni izginila iz anglosaških dežel in iz Nemčije, medtem ko je pozitivna evgenika Francozov nadaljevala kariero, kakor da se ni zgodilo nič ali skorajda nič.«²¹

Ugotovitve ameriških zgodovinarj potrjujejo tudi druge evropske študije. Švicarski primer tako denimo priča, da je bila evgenična koncepcija (ne)normalnega spolno določena. Če se je pri moških osredotočala na sposobnost za delo, je pri ženskah nadzorovala telo in seksualnost. Prav tako so se glede na spol razlikovali evgenični ukrepi. Medtem, ko so »dedno manjvrednim moškim« prepovedovali poroko, ali njihovo seksualnost brzdali s kastracijo, so ženske sterilizirali.²² V Bolgariji so se evgeniki borili proti legalizaciji splava in kontracepcije, ogroženi so se počutili tudi od ženskega gibanja.²³ Podobno je Maria Bucur v romunskih evgeničnih tekstih zaznala stališče, da je individualizem žensk igral grešnega kozla pri propadu tradicionalnih družinskih vrednot. Krivdo zato naj bi nosile predvsem

¹⁷ Lindquist, *Arm in arm*, str. 143–166. Glej tudi: Kline, *Building a better race*.

¹⁸ Kline, *Building a better race*.

¹⁹ Ziegler, *Eugenic feminism*, str. 211–235.

²⁰ Kline, *Building a better race*.

²¹ Le Bras, *Kri in gruda*.

²² Hauss; Ziegler, *City welfare*, str. 751–770.

²³ Promitzer, *Taking care of*, str. 223–252.

izobraženke, ki so simpatizirale s feminizmom. (Bucurjeva v tem kontekstu tudi ni odkrila virov, ki bi na takšen ali drugačen način obsojali vedenje moških). Dejstvo, da so evgeniki spolitizirali privatno sfero in ženske postavili pod javni nadzor, pa je za Romunijo imelo dolgoročne učinke. Posledice naj bi se namreč kazale še v času komunističnega režima. Kljub temu so mnoga romunska ženska združenja evgeniko prepoznala kot sredstvo, s katerim bo njihov spol pridobil višji družbeni status.²⁴ Podobno so se tudi drugod po svetu mnoge feministke oprijele evgenike. Alexandra Minna Stern v študiji o Mehiki pokaže, da vdor evgenike v privatno sfero ni nujno pomenil okrepitev patriarhata, pač pa ravno nasprotno omogočal, da so se ženske s podporo strokovnih instanc izognile moški nadvladi v družini. Zato so evgeničnemu gibanju sledile številne mehiške feministke.²⁵ Tudi turška evgenika, ki je npr. v nasprotju z ameriško sledila modernizacijskim težnjam, je hodila z roko v roki z žensko emancipacijo.²⁶ Nenazadnje pa je med leti 1880 do 1930 prav tako v ZDA mogoče govoriti o »evgeničnem feminizmu«. Ta se je sicer, po besedah Mary Ziegler, v mnogih pogledih razlikoval od ameriške »mainstream« evgenike, saj je slednja znanstveno in pravno podpirala prav tiste norme, ki so jih feministke zavračale.²⁷

Evgenika na Slovenskem

Čeprav se na Slovenskem ni uveljavila groba evgenična zakonodaja (institucionalizacija in prisilna sterilizacija) kakor v nekaterih drugih evropskih državah, je pri nas, predvsem v obdobju med obema vojnama, zaživel precej pobud, ki so sledile evgeničnim smernicam. Že v najstniških letih dvajsetega stoletja je o evgeniki pisal na Dunaju živeči Slovenec Dr. Fran Žižek, na začetku dvajsetih let pa kirurg Franc Derganc, ki se je v *Sokolskem glasniku* celo »... zavzel za ustanovitev Jugoslovanskega evgeničnega društva«²⁸. Podobno organizacijo si je v knjižici *Evgenika dr. Ivana Tavčarja* v istem času zamišljal tudi antropolog dr. Niko Zupanič.²⁹ O evgeniki so pretežno naklonjeno tedaj poročali tudi slovenski in jugoslovanski srednješolski učbeniki.³⁰

Še posebej pa se je evgenični diskurz na Slovenskem okrepil najverjetneje pod vtisom uzakonitve prisilne sterilizacije v Nemčiji okoli leta 1934. Tedaj je pričela v *Zdravniškem vestniku* izhajati obsežna rubrika *Iz evgenike*, ki je februarja 1935 prerasla v prilogo *Evgenika* pod uredništvom dr. Boža Škerlja. (Sicer pa je tudi v drugih časopisnih virih tega časa več govora o tej temi). *Evgenika* je izhajala petkrat na leto v obsegu ene tiskovne pole, kar je letno znašalo kar 80 strani. V

²⁴ Bucur, Eugenics and modernisation.

²⁵ Stern, Responsible Mothers, str. 376.

²⁶ A Alemdarog˘ Lu, Politics of the Body, str. 66.

²⁷ Ziegler, Eugenic feminism, str. 213–214.

²⁸ Polajnar, Narod bo obstal, str. 356.

²⁹ Zupanič, Evgenika dr. Ivana Tavčarja.

³⁰ Cergol, Senčna stran znanosti, str. 27–32.

njej je imel glavno besedo antropolog (privatni docent) dr. Božo Škerlj, takoj za njim pa pravnik dr. Avgust Munda. Škerlj in Munda sta v slovenskem prostoru daleč najbolj odločno propagirala tisto, kar bi sama poimenovala »ortodoksno« evgenično šolo, saj sta se zavzemala za uzakonitev prisilnih sterilizacij. Nekateri se niso strinjali s tako rigoroznimi ukrepi. Med njimi pravnik Metod Dolenc, zdravnik Maks Kremžar in zdravnik-higienik Bojan Pirc. Tudi katoliški pisci npr. teolog Aleš Ušeničnik in zdravnik Anton Breclj so, v skladu s katoliško moralo in direktivo papeža Pija XII, ki je v encikliki obsodil evgeniko, zavračali tovrstne metode. To pa ne pomeni, da so bili tudi načelno proti evgeniki. Bojan Pirc se je proti degeneraciji naroda želel boriti z ukrepi pozitivne evgenike npr. z uvedbo davka na evgenično superiorne posameznike, ki niso želeli imeti otrok. Anton Breclj pa z vzdržnostjo pred poroko. Drugi slovenski pisci so evgenične cilje nameravali uresničevati s prepovedmi poročanja in predporočnimi zdravniškimi pregledi. Slednjim so bili naklonjeni tudi zaradi preprečevanja širjenja nalezljivih bolezni. Higienični vzroki (strah pred nalezljivimi spolnimi boleznimi) so tudi botrovali, da je bila v Jugoslaviji že v veljavi zakonska določba o obveznem zdravniškem pregledu moških oseb pred poroko, vendar je bila aprila 1935 začasno preklicana. Preklic je uredništvo *Evgenike* ostro obsodilo.³¹

Poleg strokovnega tiska, ki je dosegel le ožji krog prebivalstva, so se v evgeničnem duhu pisala tudi posamezna leposlovna dela. K večji prepoznavnosti te miselnosti pa je prispevalo celo šolstvo. Jugoslovanski učni načrti in učbeniki namreč dokazujejo, da se je v srednjih šolah v okviru predmeta higiena nekaj ur namenilo tudi evgeniki. Na univerzitetni ravni (na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani) pa jo je pri svojih predavanjih kriminalne antropologije omenjal Božo Škerlj. Leta 1936 je bila v okviru Prirodoslovnega društva ustanovljena celo Sekcija za genealogijo, antropologijo in evgeniko, vendar viri nakazujejo, da ni dolgo delovala.³²

Najbolj ekspliciten odraz evgenične miselnosti na Slovenskem pa so zagotovo raziskave, ki so jih opravljali na antropološkem odseku socialnomedicinskega oddelka Higienkega zavoda v Ljubljani. Antropološki odsek je bil ustanovljen marca leta 1929 »kot pedološki ambulatorij šolske poliklinike«. ³³ Vodil ga je Božo Škerlj. Sprva se je odsek ukvarjal samo s sestavljanjem rodovnikov ljubljanskih otrok na ljudskih šolah, ko je leta 1930 dobil ustrezne antropološke instrumentarije, pa je lahko začel z »resnim« antropometrijskim delom na šolskih otrocih, športnikih in prostitutkah. Raziskovanja so se začasno zaustavila oktobra 1931. Tedaj je Škerlj zaradi študijskih obveznosti odšel za eno leto v tujino. »V oktobru 1932 se je program dela odseka nekoliko razširil s pregledi manj nadarjenih otrok«. ³⁴ Leta 1933 so se izvajala antropometrijska merjenja sokolov tekmovalcev in tekmovalk. S pomočjo teh meritev so podkrepili raziskavo o rasni sestavi jugoslovanske države. V zvezi z antropologijo telesnih vaj so med drugim prišli do spoznanja, da naj bi preveč

³¹ Cergol, Senčna stran znanosti, str. 27–32.

³² Cergol, Senčna stran znanosti, str. 37–38.

³³ Pirc, Zdravstvene prilike, str. 236.

³⁴ Pirc, Zdravstvene prilike, str. 237.

obremenjujoča fizična aktivnost škodila razvitosti žensk, zato bi moralo priti do reforme telovadbe³⁵. Leto 1934 je bilo prav tako namenjeno preučevanju telovadcev in »manjvrednih« otrok. V obdobju 1934/35 pa so pregledovali pigmentacijo šolske mladine.³⁶ Rezultate Škerljevega dela v okviru Higienkega zavoda med drugim razkriva *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, objavljena v Pedagoškem zborniku Slovenske šolske matice (K omenjeni študiji o rodovnikih se bom vrnila v nadaljevanju.)

Ker se na Slovenskem konkretna evgenična zakonodaja ni uveljavila, je podtalne »biopolitične« vzrode evgenikov težje raziskati. Le ugibamo namreč lahko, kakšni profili ljudi bi dejansko postali tarče preganjanja. Kljub temu pa viroslovna literatura priča, da slovenske evgenike lahko v veliki meri razbremenimo rasizma. Celo Božo Škerlj, učenec Eugena Fisherja³⁷, je v obdobju med obema vojnama poudarjal rasno nevtralnost evgenike. Nerasističnosti slovenske evgenične misli je med drugim najverjetneje botrovalo dejstvo, da so podobna gibanja v ZDA in Nemčiji, govorila o manjvrednosti slovanske rase!³⁸ Kirurg Franc Derganc je v zvezi s tem razdelal celo teorijo o slovanski miroljubni evgeniki v boju proti zahodni, predvsem nemški, agresivni evgeniki, ki namerava uničiti slovanski živelj.³⁹

Slovenske evgenike podobno niti ni mogoče povezovati z uveljavljanjem organiziranih razrednih interesov. Sicer nekateri teksti, predvsem Škerljevi, predpostavljajo idejo, da se pojem dedno obremenjenega mnogokrat krije s pojmom človeka nižjega sloja. V njih je tudi izražena vera v podedljivost »bolezni«, kakor so prostitucija, kriminal in alkoholizem, ki jih v resnici povzročajo slabe socialne razmere. Vendar proti teoriji o zaroti s strani višjih slojev govori dejstvo, da so na Slovenskem (oziroma Jugoslaviji), tako kot v nekaterih drugih državah npr. na Švedskem, Franciji, Romuniji, pa tudi Švici, evgenična prizadevanja uvajali skupaj z ukrepi »socialne države«. Nenazadnje je Škerljev antropološki odsek deloval ravno pod okriljem Higienkega zavoda, ki je v obdobju med obema vojnama oral ledino na področju slovenskega javnega zdravstva in preventivne medicine ter s tem prispeval k izboljšanju razmer manj premožnega sloja prebivalstva.⁴⁰

Slovenski evgeniki so iskreno verjeli v degeneracijo in eksponentno naraščanje števila »slaboumnih«. Svoje predstave pa podpirali z, sicer povsem napačnimi, znanstveno empiričnimi raziskavami.⁴¹ Toda zakaj so v Jugoslaviji, še bolj pa drugod po Evropi, na določeni točki zgodovinskega razvoja, začeli tako odločno preganjati »nenormalne« ljudi? In zakaj je regulacija prebivalstva postala (in še vedno ostaja) tako pomembna vsebina državnih politik? Pri odgovorih na tovrstna vprašanja si, kakor sem že v uvodu poudarila, lahko pomagamo s Foucaultovimi ugotovitvami.

³⁵ O Škerljevih stališčih glede ženske telovadbe glej Batagelj, »Škodovati ne smemo«, str. 177–185.

³⁶ Pirc, Zdravstvene prilike, str. 237.

³⁷ Eugen Fischer je bil eden izmed najpomembnejših nacističnih evgenikov. Za časa Tretjega rajha je bil direktor Inštituta cesarja Viljema in rektor Univerze v Berlinu.

³⁸ Cergol, Senčna stran znanosti, str. 59–68.

³⁹ Derganc, Borba zapada.

⁴⁰ Cergol, Senčna stran znanosti, str. 69–74.

⁴¹ Cergol, Senčna stran znanosti, str. 78–81.

Evgenika je s svojim znanstveno-medicinskim diskurzom pomagala širiti oblike nazora države. S svojimi alarmističnimi pojmovanji odklonskega, patološkega, nenormalnega in nemoralnega pa disciplinirala prebivalstvo. Pomemben je bil način konstrukcije bolne osebe, v kateri je »normalna« prepoznala svoje nasprotje. Identifikacija z »normalnim«, ki jo je seveda legitimirala znanost (medicina, statistika, psihologija, demografija, pedagogika...), je omogočala, da je sleherni posameznik prostovoljno sprejel »primerno« družbeno vlogo in prepustil k sebi nadzor centrov moči. Slednjim je bila seveda odkrita nadvlada, v času, ko se je svet formalno obračal proti dogmam in k demokraciji, onemogočena.⁴²

»Slovenska« patološka ženska

Kako so se oblike nadzorovanja razlikovale glede na spol? Kako je evgenika na Slovenskem opredeljevala patološko žensko? Kako so se na evgenične pobude odzvale ženske na Slovenskem? K odgovorom na tovrstna vprašanja bomo poskušali priti s podrobnejšo analizo že prej omenjene *Socialno-antropološke študije k vprašanju manjvrednega otroka*, v kateri je Škerlj predstavil rezultate evgeničnega preučevanja rodovnikov 74-ih otrok, ki so obiskovali državno pomožno šolo v Ljubljani. Med temi je bilo 52 dečkov in le 24 deklic. Razlika se je antropologu zdela zanimiva. Pripisoval jo je dejstvu, da se alkoholiziranim staršem (duševno manj razviti otroci naj bi po mnenju evgenikov bili pogosto potomci alkoholiziranih roditeljev) rodi več dečkov kot deklic. »Izključeno pa i to ni, da se starši v nadi, da bodo otroku koristili, prej odločijo dati dečka na pomožno šolo nego deklico.«⁴³ K čemur v nadaljevanju dodaja: »Sina treba rešiti za samostojno delo, pri hčerki se to mnogim staršem ne zdi tako važno ...«⁴⁴ Študija razkriva, da so bili učenci in učenke pregledani do srhljive natančnosti. Izmerili so višino, težo, obliko lobanje, utrip srca, število dihljajev in pritisk na roki. Popisali so barvo oči in las. Kako je Škerljeva evgenična preiskava nadzorovala telesni razvoj teh otrok pa najbolje izpričuje opis pubertetnega razvoja, ki so ga pri dečkih presojali »po spremembi (mutiranju) glasu in po brstenju dlačic pod pazduho pa na sramu ...«⁴⁵, pri deklicah pa »po rasti prsi (žlez), brstenju dlak ter kjer le možno po menarhi (prvem mesečnem perilu)«⁴⁶. Škerlj v splošnem zaključí, da naj bi bili vsi otroci pomožne šole »telesno in duševno podpovprečno razviti«.⁴⁷ Njegove ugotovitve se pri tej točki posebno ne razlikujejo glede na spol. Drugačno perspektivo nudi nadaljnji opis moralnih anomalij prednikov, h katerim je antropolog prišteval tudi »alkoholizem« in »spolno razbrzdanost«. Alkoholizem je pogosteje pripisal moškemu spolu. Spolno

⁴² glede discipliniranja prebivalstva glej npr. Zaviršek, A historical overview, str. 169–188. Glej tudi Ziegler,; Hauss, City welfare, str. 751–770. Glej tudi Foucault, Zgodovina seksualnosti.

⁴³ Škerlj, Socialno-antropološka študija, str. 34.

⁴⁴ Škerlj, Socialno-antropološka študija, str. 66.

⁴⁵ Škerlj, Socialno-antropološka študija, str. 47.

⁴⁶ Škerlj, Socialno-antropološka študija, str. 47.

⁴⁷ Škerlj, Socialno-antropološka študija, str. 57.

razbrzdanost pa bolj ali manj enačil s prostitucijo in jo zatorej vezal izključno na žensko.⁴⁸ Ugotovitvam Klinove, ki je v evgeniki nekako prepoznala mehanizem, s katerim je oblast nadzorovala žensko seksualnost⁴⁹, pa sledijo predvsem podatki v individualnih analizah rodovnikov otrok na koncu Škerljevega članka. Od 22 preiskanih deklic, v starosti od 8 do 13 let, naj bi kar pri osmih obstajala nevarnost bodočega prostituiranja, h čemur naj bi prispevala njihova moralna in duševna manjvrednost.⁵⁰ V nadaljevanju navajam primera tovrstnih prognoz:

»J. K., 13-letna ... Njo označuje mati kot leno, a »živahno« (Sx!): da gleda za moškimi, da sicer doma pomaga, vendar pod pritiskom; za učenje da je trda ... Je v zadnjem štadiju pubertete: prsi so razvite, dlačje tudi, mati pričakuje vsak hip menstruacijo ... Pri nji obstoja resna nevarnost za prostituiranje, zlasti ker očitno nima pravega razumevanja za svet; duševno je zaostala in moralno vsekakor dokaj občutljiva ... Ukrepi za njen nadaljni etični razvoj so nujno potrebni, vendar najbrže ne bodo zalegli. *Trajna rešitev pred propastjo bi bila možna le pod stalnim nadzorstvom.*«⁵¹ (Škerlj, 1933: 84)

»K. L., 14-letna ... Oče in njegov rod se zdita zdrava. Mati sama prav tako. Ena njena sestra pa je spolno-etično manjvredna ... Mati karakterizira preizkuševanko docela tako, kakor svojo sestro-lahkoživko. Dekle je leno in »živahno«, se veseli fantov, hodi z vsakomur; iz šole domov rabi po 2 uri namestu pol do tričetrt! Samo družba jo veseli; ko jo je mati nekoč poslala proti večeru nekaj kupit, je šla kar z nekim moškim, ki jo je ogovoril. Spolno občevanje mati zaenkrat še izključuje, boji se pa za bodočnost... Nesrečna kandidatinja za ulico, če ne bo pod stalnim nadzorstvom. Duševno in moralno defektna.«⁵²

Pri opisih rodovnikov 52-ih dečkov se takšna ali drugačna »seksualna izprijenost« pojavlja veliko bolj redko. Le pri enem je omenjeno, da je »v zgodnji mladosti onaniral«⁵³, pri drugem pa, da je mati »izrazila bojazen, da ne bi ... pod vplivom kakšnega tovariša napadel kako dekle ...«⁵⁴ Tudi pubertetni razvoj je manj podrobneje opisan. Skrb za bodoči razvoj se pri njih veže na prestopništvo in na vprašanje o sposobnosti za delo. Pri družinskih anamnezah se »lahkoživost« tudi pri dečkih bolj pripisuje prednicam kot pa prednikom.⁵⁵

Da je bilo – če si sposodim termin Sternove – vedno patalogizirano telo ženske-prostitutke v središču pozornosti slovenskih evgenikov, dokazuje druga »empirična« študija: V okviru socialne in kriminalne antropologije je antropološki odsek raziskal »do tedaj v Ljubljani še... neobdelan problem prostitucije, zlasti z genealoške in antropološke plati.«⁵⁶ Leta 1930 so tako pregledali 30 prostitutk. Škerlj je na podlagi tega želel izdati celo monografijo, vendar ni dobil založnika. Je

⁴⁸ Škerlj, Socijalno-antropološka študija, str. 64.

⁴⁹ glej str. 410–412.

⁵⁰ Škerlj, Socijalno-antropološka študija, str. 34.

⁵¹ Škerlj, Socijalno-antropološka študija, str. 84.

⁵² Škerlj, Socijalno-antropološka študija, str. 84.

⁵³ Škerlj, Socijalno-antropološka študija, str. 95.

⁵⁴ Škerlj, Socijalno-antropološka študija, str. 97.

⁵⁵ Škerlj, Socijalno-antropološka študija.

⁵⁶ Pirc, Zdravstvene prilike, str. 239.

pa zaključke svojega dela med drugim objavil v prispevku z naslovom *O začetkih in vzrokih prostitucije*⁵⁷, ki je bil leta 1936 objavljen v eni izmed osrednjih medvojnih ženskih revij na Slovenskem – *Ženskem svetu*. Temeljno vprašanje, ki ga antropolog zastavlja v prispevku seveda je »ali so prostitutke kot take rojene ali jih pa šele določeno okolje naredi za prostitutke.«⁵⁸ Kot prepričan evgenik seveda ni mogel izključiti vplivov dednosti, tako pravi: »Prostitutka je nekak rezultat obeh činiteljev, vrojenosti in okolja, namreč v tem smislu, da jih neki notranji nagon žene v tako okolje, ki potem vtisne svoj pečat razvijajoči se prostitutki v telesnem in duševnem pogledu. V tem smislu moremo govoriti o rojenih prostitutkah«⁵⁹. Na drugem mestu prav tako eksplicitno poudari, da je nagnjene k prostituciji dedno, vendar je od okolja odvisno »kdaj postane dekle s svojo dedno normo prostitutka in kakšna: ali postane pociestnica ali metresa ali pa poročena žena, ki je vključ temu spolno nevezana ter se igra z možem in prijateljem;«⁶⁰ V tem kontekstu je morebiti pomembno poudariti, da je Škerlj (normalne) ženske dojemal kot spolno pasivne, v 50 odstotkih celo frigidne.⁶¹

Kako naj bi se na telesu ženske kazali znaki dedne nagnjenosti k prostituciji? »Po izrazu obraza, po svitu oči, po polnosti telesa«⁶², navaja Škerlj ugotovitve tujih študij. Strinja se predvsem s slednjim znakom, ki ga podkrepi s podatkom, da se prvo perilo tudi pri naših prostitutkah pojavi »za štiri mesece prej kakor pri neprostitutkah.«⁶³ Dodaja statistike drugih držav. Te pričajo, da je pri prostitutkah prva menstruacija pogosto zakasnela. V drugem tekstu navede še ostale, sicer pridobljene, telesne značilnosti žensk s tovrstnim poklicem: »Prostitutke dobe v okolju, v katerem živijo, tipične telesne oblike, zlasti pa zgodaj odebelijo ... in hitro propadejo«⁶⁴. Tovrstno razmišljanje se vsaj parcialno da umestiti v zgoraj navedeno interpretacijo evgenike, ki je telesa dedno inferiornih prestopnic opredeljevala kot prekoseksualna (»oversexed«)⁶⁵. Podobno so tudi nekateri drugi slovenski pisci znake vrojene manjvrednosti iskali na ženskih telesih.⁶⁶

Škerlj kot temeljne vzroke prostitucije navede priložnost in slabo vzgojo, poleg tega še vrojene duševne defekte, »zlasti lahkomišelnost in moral insanity«⁶⁷. S to svojo tezo razburi bralstvo in izzove Angelo Vode. Ta mu v eni od števil Ženskega sveta očita, »da so v razpravi premalo vsestransko upoštevani vzroki prostitucije, zlasti v primeri z obsežnim uvodom o menstruaciji ... **Socialno-gospodarske razmere**, ki so nedvomno eden najvažnejših vzrokov prostitucije,

⁵⁷ Škerlj, *O začetkih*, str. 243–249.

⁵⁸ Škerlj, *O začetkih*, str. 244.

⁵⁹ Škerlj, *O začetkih*, str. 244.

⁶⁰ Škerlj, *Socijalno-antropološka študija*, str. 71.

⁶¹ Škerlj, *Ali je prostitucija potrebna?*, str. 280.

⁶² Škerlj, *O začetkih*, str. 245.

⁶³ Škerlj, *O začetkih*, str. 245.

⁶⁴ Pirc, *Zdravstvene prilike*, str. 239.

⁶⁵ glej str. 411

⁶⁶ glej npr. Arnšek, *Poišči si zdravo nevesto*, str. 173–175.

⁶⁷ Škerlj, *Božo*, *O začetkih*, str. 248.

avtor ... mnogo premalo upošteva.«⁶⁸ Vodetova podvomi tudi v relevantnost njegove statistike. »Statistika ima nedvomno svojo vrednost, toda za temi številkami se skrivajo človeške usode ...«⁶⁹ in vztraja pri neugodnih družbenih razmerah, ki dekleta kratkomalo vržejo v »nemoralno« življenje. V času, ko je znanstveni diskurz obvladovala obsesija z biološkim determinizmom, se njeni ugovori kažejo kot izredno napredni. Posebno pozornost nameni hišnim pomočnicam, ki naj bi tvorile polovico vseh prostitutk: »večinoma so ta dekleta neprestano vezana na družine, kjer ostanejo vedno tujke, ki delajo po 16 ur dnevno v domu, kjer ob vsakem koraku občutijo, da ni njihov dom in ki skoro nikdar ne slišijo blagohotne besede in ne čutijo toplega pogleda. Če se tako dekle vda prvemu, ki ji govori lepe besede- saj so morda prve, ki jih je doslej čula v svojem življenju- ali moremo tu govoriti samo o nekem notranjem gonu, ki jo je gnal v tako okolje, da je postala prostitutka?«⁷⁰ Njene besede sovpadajo z ugotovitvami, ki so jih o problemu po stoletni distanci podali sodobni družboslovci. Ti so prostitucijo devetnajstega in prvih desetletij dvajsetega stoletja v mnogih primerih razumeli kot alternativo težaškemu *live-in* gospodinjškemu delu⁷¹ (Pajnik, 2008: 19). V zaključku Angela Vode še opozori na dejstvo, da je Škerlj svojo statistiko utemeljil le na podatkih registriranih prostitutk, sama meni, da bi analiza motivov vseh, tudi »nepoklicnih« (neregistriranih) prostitutk, pokazala drugačno sliko: »In ko bi bilo res, da tiči pri vseh poklicnih prostitutkah vzrok izven socialnih razmer, ostane vendarle še dolga vrsta onih, ki so primorane vdajati se »neljubljeni in tuji moški osebi za plačilo« – za kruh. Poglejmo plače delavk in mnogih nameščenk, pa premislimo ali morejo dostojno živeti ...«⁷². Če sklenemo, bedna usoda ni bila vpisana v telesa prostitutk, pač pa v odsotnost alternativnih možnosti, h kateri je prispevala tudi tradicionalna neenakost med spoloma. Vendar bi bilo na tem mestu Boža Škerlja risati kot mizoginega avtorja napačno, saj se je, vsaj formalno, v mnogih prispevkih postavljal proti dvojni morali in nižji plači delavk.⁷³ Ženski »emancipaciji« so v nekaterih primerih odpirala pot celo njegova evgenična prizadevanja. Tako se je, ravno z ozirom na evgeniko, zavzemal za korektno spolno vzgojo, ki bi vabila »spoštovanje do drugega spola«⁷⁴, in dostopnost kontracepcije.⁷⁵ Sicer si je tovrstno »reproduktivno svobodo« zamišljal le za pripadnice nižjih družbenih plasti.

Na drugem polu družbene hierarhije je evgenika namreč želela obračunati z »večvrednimi« ženskami, ki so se, v egoističnem hlepenju po izobrazbi in pridobitnih poklicih, odrekale svojemu »naravnemu poklicu« in s tem povzročale degeneracijo naroda. Da so slovenski evgeniki vsaj deloma sledili tovrstnemu miselnemu toku, pričajo argumenti, s katerimi so se zoperstavljali padanju rodnosti. V ta kontekst

⁶⁸ Vode, Kje je vzrok?, str. 42.

⁶⁹ Vode, Kje je vzrok?, str. 42.

⁷⁰ Vode, Kje je vzrok?, str. 42.

⁷¹ Pajnik, Prostitucija in trgovanje.

⁷² Vode, Kje je vzrok?, str. 44.

⁷³ Škerlj, Zlo prostitucije, str. 179–187. Glej tudi: Škerlj, Ali je prostitucija potrebna?, str. 273–282. Glej tudi: Škerlj, K vprašanju spolne vzgoje, str. 337–343.

⁷⁴ Škerlj, K vprašanju spolne vzgoje, str. 339.

⁷⁵ Škerlj, Bela kuga, str. 559–566.

se umešča tudi njihovo odločno nasprotovanje »beli kugi« (splavu). Božo Škerlj je menil, da »največ abortirajo prav one ženske, ki bi po socialnem položaju lahko imele otroke in pri katerih jih družba z evgeničnega stališča upravičeno zahteva.«⁷⁶ Podobno se je proti beli kugi boril zdravnik Živko Lapajne, prav tako pristaš prisilnih sterilizacij.⁷⁷ Bojan Pirc je padanje rodnosti povezoval z novo seksualno etiko in z vstopom žensk na trg delovne sile, pri čemer je v ozir vzel celo vprašanje feminizma. Ta se mu sicer v Jugoslaviji ni zdel odločujoči faktor.⁷⁸ Zdravnik Anton Breclj pa je v članku z naslovom *Seksualni problem in inteligenčni naraščaj* sploh dodobra obdelal novo seksualno dekadenco, evgeniko, ženski naravni poklic, »žensko vprašanje« in »svobodno ljubezen«.⁷⁹ Podobno pridigo o zmotni miselnosti glede enakosti med spoloma je podal tudi v dekliškem katoliškem listu »Vigred«⁸⁰. Njegovi nazori so se sicer skladali z verskimi prepričanji, vendar jih je opravičeval v imenu znanosti, saj je ženske nagovarjal kot zdravnik.

Slovenke o evgeniki

V nasprotju z zgoraj navedenimi avtorji so nekatera ženska društva (Zveza delavskih žen in deklet, Zveza akademsko izobraženih žena, Ženski pokret) evgeniko na nekaterih mestih uporabila kot argument, s katerim so utemeljevala pravico do umetne prekinitve nosečnosti. V tem kontekstu so leta 1933 v Ljubljani organizirala odmevno zborovanje, na katerem so se zavzela za razširitev pravice do splava z ozirom na socialne (te so najbolj izpostajali), pa tudi etične in evgenične razloge. Četrta točka tedaj sprejete resolucije se je namreč glasila: »Odprava plodu ni kaznjiva, če se ugotovi, da je oploditev povzročena vsled posilstva ali krvoskrunstva ali pa bo otrok telesno ali duševno težko obremenjen.«⁸¹

Načeloma pa slovenski ženski tisk iz obdobja med obema vojnama evgeniki ni posvečal pretirane pozornosti. Sporadično se sicer pojavljajo prispevki, ki razglabljajo o degeneraciji in pomenu dedovanja. Nekateri celo svarijo pred bremenom manjvrednih otrok. Posebno pomembna sem jim zdi njihova vzgoja, za katero naj bi odgovarjala mati.⁸² V prvi številki Ženskega sveta je, pod rubriko higiena, omenjena uvedba zdravniškega spričevala pred poroko, o kateri so tedaj razpravljali v Italiji. Notica prikaže tako pozitivne kot negativne vidike le-tega.⁸³ Protievgenične težnje pa morebiti zasledimo v kratki leposlovni zgodbi Mire Hus. Pripoveduje o izprijenki Mini, katere bedno stanje je zaposlene v ustanovi, kjer je bila priprta, napeljalo k trditvi, da ima tisti »prav, ki ne dovoli, da bi se manjvredni

⁷⁶ Škerlj, Sredstva negativne evgenike, str. 6.

⁷⁷ Lapajne, O splavu in sterilizaciji, str. 95–96 in 129–132.

⁷⁸ Pirc, Opadanje stanovništva.

⁷⁹ Breclj, Seksualni problem, str. 289–302.

⁸⁰ Breclj, Ženski naravni poklic, str. 36–37 in 52–53.

⁸¹ Za ureditev porodov, str. 3.

⁸² Maj, Pishopatična manjvrednost, str. 182–184. Glej tudi: »P«, Socialna važnost, str. 40–42.

⁸³ »H«, Poročno zdravniško izpričevalo, str. 203.

plodili»⁸⁴. V nadaljevanju se Mina izkaže kot ljubeča mati duševno zdravega otroka, kar zdravnike prepriča v lepše ravnanje z njo. Pripoved bi torej lahko bila kritika nazorov, ki duševno prizadetim odrekajo starševstvo.⁸⁵

Povsem neposredno se, ponovno v Ženskem svetu, proti evgenični sterilizaciji leta 1934 izreče Angela Vode. V izhodišču sicer upošteva Škerljevo *Socialno-antropološko študijo k vprašanju manjvrednega otroka*, ki naj bi bila »tako prepričevalna, da se mora človek odločiti za pot negativne evgenike, po kateri naj se prepreči nadaljnje razmnoževanje dognano manjvrednih ljudi«⁸⁶, vendar se ji bolj kakor Škerljevi empirični podatki zdi pomembna možnost zlorabe, ki jo je poosebljal fašizem. »Današnja Nemčija nam je najboljši dokaz za to, da plemenska evgenika, kakor jo propagirajo fašistične države, ni v službi človekoljubnih teženj.«⁸⁷ ampak se nasprotno zavzema »iztrebiti jude na najbrutalnejši način«, s čimer odvrta množicam pogled »od pravih razlogov današnjega bednega položaja v Nemčiji«⁸⁸, ki so gospodarski. Naklonjena pa je prostovoljni sterilizaciji iz socialnih vzrokov, v tem duhu na koncu sklene s stavki: »Kakor prisilno materinstvo, tako je treba odklanjati tudi prisilno sterilizacijo. Prav kakor vpliva na mater zavest, da mora roditi otroka, kateremu ne bo imela dati jesti... prav tako vpliva na ženo z naravno razvitim instinktom zavest, da jo po sili lahko oropajo njene najbolj bistvene svojstvi, materinstva. Tu se lahko zgodi nešteto krivic in zlorab. Vobče pa sterilizacija sama na sebi ne bo dosti doprinesla k preporodu narodov in plemen, če je ne bodo spremljale druge, za tak preporod bistvene komponente: izboljšanje gospodarskega stanja in etični podvig naroda.«⁸⁹ Sicer pa najdemo tudi med Slovenkami privrženke evgenike. Med njimi izstopa Ema Deisinger, avtorica prispevka z naslovom »Pedagoška evgenika«. Posebnost njene interpretacije je povečevanje dednih »duhovnih« vrlin, s čimer se je zoperstavljala nemški, v telesno lepoto zazrti evgeniki.⁹⁰ Viri nadalje pričajo, da je celo Splošno žensko društvo organiziralo predavanje, v okviru katerega je Božo Škerlj govoril o evgeniki.⁹¹

Sklep

Spričo maloštevilnih in ne docela raziskanih virov, lahko evgeniko v perspektivi spola na Slovenskem nakažemo le v grobih obrisih. Jasne zaključke otežuje tudi specifičnost slovenske družbe, ki v obdobju med obema vojnama ni dohajala modernizacije in industrializacije Zahoda. »Žensko vprašanje« se zato pri nas ni kazalo kot v državah, od koder izhajajo »vzorčne študije« o evgeniki. Kljub temu je možno potrditi tezo, da so se tudi tu evgenične definicije zaželenega razlikovale

⁸⁴ Hus, Izprijenka, str. 37.

⁸⁵ Hus, Izprijenka, str. 37.

⁸⁶ Vode, Preporod naroda in žena, str. 175.

⁸⁷ Vode, Preporod naroda in žena, str. 176.

⁸⁸ Vode, Preporod naroda in žena, str. 176.

⁸⁹ Vode, Preporod naroda in žena, str. 177.

⁹⁰ Deisinger, Pedagoška evgenika, str. 107.

⁹¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana.

glede na spol. Patološko žensko so tako skorajda izključno enačili z odklonsko seksualnostjo, ki naj bi se manifestirala v telesu prostitutke. Pod pretvezo evgeničnih, ali širše gledano, zdravstvenih ciljev, so slednjega nadzorovali, pregledovali, postavljali na ogled in z njim svarili pred degeneracijo družbe. To pa zato, ker so se bali kontaminacije s seksualnimi praksami, s katerimi je ženska zapuščala trpni položaj. Je torej evgenika služila kot strategija preživetja patriarhata? Ali pa je morda vztrajnemu enačenju patološkega s seksualnim botrovalo zgolj dejstvo, da evgeniki ženskega bitja niso bili sposobni videti zunaj konteksta seksa?

Biopolitičnemu diktatu zakritih centrov moči so nenazadnje na prelomu stoletja, poleg evgenike, sledile tudi druge znanstvene stroke. Tako je denimo psihiatrija že v 19. stoletju proizvajala stroge diagnoze dopustnega. Med temi je kot tipično ženska izstopala »histerija«. Diskurz o histeriji je, podobno kot evgenični, preprečeval žensko osvobajanje iz spon tradicionalnih spolnih vlog. Tovrstno tezo potrjujejo tudi slovenske študije fenomena.⁹² Histerija in Evgenika sta v znanstvenih krogih sčasoma izgubili veljavo, kljub temu pa napor normalizacije in medikalizacije ženskega telesa, mehanizmi modernizacije patriarhalne oblasti, v drugačnih oblikah in pod drugimi imeni, persistirajo še v 21. stoletju.⁹³

Viri

Monografske publikacije:

- Derganc, Franc, *Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932.
- Pirc, Bojan, *Opadanje stanovništva u Slavoniji. Socijalno-medicinska studija o prilikama radjanja i smrtnosti u pet slavonskih srezova*. Beograd: Štamparija centralnog higijenskog zavoda, 1931.
- Pirc, Ivo, *Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922–1936: spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani*. Ljubljana: Higijenski zavod, 1938.
- Škerlj, Božo, *Sredstva negativne evgenike*. Ljubljana: s. n., 1934.
- Zupanič, Niko, *Evgenika dr. Ivana Tavčarja*. Ljubljana, 1921.

Časopisni viri:

- Arnšek, Andrej, Poišči si zdravo nevesto. *Zdravje*, letnik 3, 1926, str. 173–175.
- Brecelj, Anton, Ženski naravni poklic. *Vigred*, letnik 2, 1924, str. 36–37 in 52–53.
- Brecelj, Anton, Seksualni problem in inteligenčni naraščaj. *Čas*, letnik 19, 1924/25, str. 289–302.
- Deisinger, Ema, Pedagoška evgenika. *Slovenski učitelj*, letnik 36, 1935, str. 105–109.
- »H«, Poročno zdravniško izpričevalo. *Ženski svet*, letnik 1, 1923, str. 203.
- Hus, Mira, Izprijenka. *Ženski svet*, letnik 18, januar, 1940, str. 36–38.
- Lapajne, Živko, O splavu in sterilizaciji. *Zdravje*, letnik 11, 1926, str. 95–96 in 129–132.
- Maj, Gizela, Pishopatična manjvrednost. *Ženski svet*, letnik 5, 1927, št. 6, str. 182–184.
- »P«, Socialna važnost domače vzgoje. *Ženski svet*, letnik 2, 1924, str. 40–42.
- Škerlj, Božo, Zlo prostitucije. *Naša doba*, letnik 1, 1930, št. 5, str. 179–187.
- Škerlj, Božo, Ali je prostitucija potrebna? *Naša doba*, letnik 1, 1930, št. 8, str. 273–282.

⁹² glej Zaviršek, A historical overview, str. 169–188.

⁹³ Bartky, Lee, Foucault, ženskost, str. 59–86.

- Škerlj, Božo, K vprašanju spolne vzgoje. *Naša doba*, letnik 1, 1930, str. 337–343.
- Škerlj, Božo, Bela kuga tudi pri nas. *Naša doba*, letnik 1, 1930, št. 17, str. 559–566.
- Škerlj, Božo, Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka. *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice*, letnik 8, 1933, str. 34–102.
- Škerlj, Božo, O začetkih in vzrokih prostitucije. *Ženski svet*, letnik 14, 1936, str. 243–249.
- Vode, Angela, Preporod naroda in žena. *Ženski svet*, letnik 12, 1934, str. 173–177.
- Vode, Angela, Kje je vzrok? *Ženski svet*, letnik 15, februar, 1937, str. str. 42–44.
- Za ureditev porodov. *Ženski list*, 1933, št. 6, str. 1–3.

Arhivsko gradivo:

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Splošno žensko društvo, (Lju 285), škatla 10.

Literatura

- Alemdarog̃ Lu, Ayc A, Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey. *Body & Society*, letnik 11, 2005, št. 3, str. 61–76.
- Bartky, Lee, Sandra, Foucault, ženskost in modernizacija patriarhalne oblasti. *Delta*, letnik 11, 2006, št. 1–2, str. 59–86.
- Batagelj, Borut, »Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!«- Božo Škerlj, antropometrija in ženski šport v 30–ih letih 20. stoletja. *Zgodovinski časopis*, letnik 62, 2008, št. 1–2 (137), str. 177–185.
- Buchanan, Allen et.al., *From chance to choice, Genetics and justice*. Cambridge: Cambridge university press., 2000.
- Bucur, Maria, *Eugenics and modernisation in interwar Romania*. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2002.
- Cergol, Ana, *Senčna stran znanosti: Evgenika v slovenski preteklosti in človeški genetiki sodobnih ter prihodnjih generacij*. Filozofska fakulteta. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2008.
- Foucault, Michel, *Zgodovina seksualnosti, volja do znanja*. Ljubljana: Škuc, 2000.
- Hauss, Gisela; Ziegler, Beatrice, City welfare in the sway of eugenics: a Swiss case study. *British Journal of social work*, letnik 38, 2008, št. 3, str. 751–770.
- Kline, Wendy, *Building a better race. Gender, sexuality, and eugenics from the turn of the century to the Baby boom*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- <http://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=6642> , Ladd-Taylor, Molly, *Sex, Gender, and American Eugenics*. Ogled 13. januar 2009.
- Le Bras, Hervé, *Kri in gruda*. Zbirka varia. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.
- Lindquist, Dorr, Lisa, Arm in arm: Gender, eugenics, and Virginia's racial integrity acts of the 1920s. *Journal of Women's History*, letnik 11, 1999, št. 1, str. 143–166.
- Pajnik, Mojca, *Prostitucija in trgovanje z ljudmi: perspektive spola, dela in migracij*. Zbirka Politike. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008.
- Polajnar, Janez, Narod bo obstal, samo če bo zdrav. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. SAZU. Ljubljana, 2007, str. 353–364.
- Promitzer, Christian, Taking care of the national body: eugenic vision in interwar Bulgaria. *Blood and homeland. Eugenics and racial nationalism in central and Southeast Europe, 1900–1940*. Budimpešta, New York: Central European University Press, 2007, str. 223–252.
- Rembis, Michael, *Breeding up the human herd: gender, power and eugenics in Illinois, 1890–1940*. Doktorska disertacija. Arizona: The university of Arizona, 2003.

- Spektorowski, Alberto; Mizrahi, Elizabet, Eugenics and the Welfare State in Sweden: The Politics of Social Margins and the Idea of a Productive Society. *Journal of Contemporary History*, letnik 39, 2005, št. 3, str. 333–352.
- Stern, Alexandra, Minna, Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920–1940. *Journal of Historical Sociology*, letnik 12, 1999, št. 14, str. 369–397.
- Svanström, Yvonne, Prostitution as vagrancy: Sweden 1923–1964. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 2006, št. 7, str. 142–163.
- Yuval-Davis, Nira, Women and the biological reproduction of »the nation«. *Women's Studies International Forum*, letnik 19, 1996, št. 1/2, str. 17–24.
- Zaviršek, Darja, A historical overview of women's hysteria in Slovenia. *The European journal of women's studies*, letnik 9, 2002, št. 2, str. 169–188.
- Ziegler, Mary, Eugenic feminism: mental hygiene, the women's movement, and the campaign for eugenic legal reform, 1900–1935. *Harvard Journal of Law & Gender*, letnik 31, 2008, št. 1, str. 211–235.

SUMMARY

Eugenics in Slovenia from the Perspective of Gender

Ana Cergol

According to Hervé Le Bras and Michel Foucault demographic studies often conceal ideological tendencies. A good example is the theory of eugenics, a qualitative demographic policy that flourished in the first half of the 20th century, particularly in the interwar period. This theory encouraged reproduction by persons presumed to have inheritable desirable traits and, with the help of coercive institutions and sterilization, prevented reproduction of people presumed to have inheritable undesirable traits. Definitions of the “inferior” gene were often based on racist and class prejudice, particularly in the U.S.A. and, of course, in Nazi Germany. Yet it was not championed only by the conservatives. Even left-wing political parties such as, for example, the Social Democratic Party of Sweden, exploited it for their own purposes.

Although they importantly contributed to our understanding of complex levers of power in the countries of that period the majority of studies on the history of eugenics had not examined the question of gender; in recent years, this gap seems to be slowly growing smaller. One of the authors who had included this topic in their research is Wendy Kline. In her study entitled *Building a Better Race: Gender, Sexuality, and Eugenics from the Turn of the Century to the Baby Boom* (*Oblikovanje boljše rase. Spol, spolnost in evgenika od prehoda stoletja do obdobja baby booma*) showed how eugenicists often justified patriarchic values in their pseudoscientific discourse. Women who overstepped the boundaries of acceptable sexual behavior and refused motherhood were deemed as hereditarily inferior. The personal data of young women institutionalized on the grounds of eugenics and presumed to have committed “sexual” crimes signify that the (new) female sexual practices have at the time become the object of persecution. Eugenicists viewed prostitution as a hereditary disease, and certain European authors agreed with this view. In spite of this, numerous feminists who recognized eugenics as a vehicle for women to sidestep male supremacy within the family embraced its ideas.

And how was the eugenic theory received in Slovenia, particularly in relation with the gender perspective? How did Slovene eugenicists define a pathological woman and how were eugenic ideas received by Slovene women?

Unlike some other European countries, Slovene legislation had not adopted the practice of forced eugenics (institutionalization and forced sterilization). Nevertheless, some eugenical

ideas became quite popular. Among the most ardent champions were anthropologist Božo Škerlj and lawyer Avgust Munda, both advocating enactment of forced sterilization. The editor of *Evgenika*, which was published as a supplement of *Zdravniški vestnik* (Medical Gazette) between 1935 and 1938, Škerlj was also the head of the Sanitary Institute Department of Anthropology in Ljubljana that in the 1930s conducted eugenic examinations of “less gifted” children and of prostitutes. This empirical “research” produced, among other things, a lengthy study entitled *Socialno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka* (A Social and Anthropological Study on Inferior Children) which indicates that Škerlj’s definitions of a “pathological” woman and of a “pathological” man differed from one another. In many cases he established a connection between the examined girls and the possibility of their future prostitution, which he attributed to their presumed moral and mental “inferiority.” Family anamneses indicate, according to Škerlj, that female ancestors were more often the reason for later “looseness” than male ones.

Kline’s findings on eugenics as a means with which the authorities controlled female sexuality are confirmed by Škerlj’s anthropological research of prostitutes. His conclusion claiming that a woman’s predisposition to prostitution was hereditary was fiercely criticized by Angela Vode, an ardent proponent of the idea that the reasons for prostitution were purely socio-economic. In spite of the above, however, Škerlj cannot be labeled an ultra misogynist author. In his texts, even in those on eugenics, he repeatedly advocated measures related to female emancipation such as correct sexual education and accessible means of contraception. On the other hand, he firmly opposed to abortion which he presumed was more often resorted to by “superior” females (intellectuals) who were thus the cause of the downfall of the Slovene nation. These ideas were also adopted by certain other Slovene proponents of the eugenic concept, for example by Živko Lapajne, Anton Breclj, Alojz Zalokar, and others.

How was the theory of eugenics received by Slovene women? An analysis of Slovene women’s publication indicates that they did not pay particular attention to it. While Ema Deisinger was one of the advocates of eugenics Angela Vode strictly opposed to it because she felt that it could be misused by the Nazis.

Since studies on this topic have been scarce and related sources have not yet been completely analyzed eugenics from the perspective of gender is still a relatively uncharted territory. Nevertheless, it can be viewed within the context of scientific discourse that strived to discipline women by precisely defining and controlling that which was identified as pathological.